

АСИНДЕТОН ЯК ОДИНИЦЯ ЕКСПРЕСИВНОГО СИНТАКСИСУ (НА МАТЕРІАЛІ «КОБЗАРЯ» ТАРАСА ШЕВЧЕНКА)

*Л. І. Лонська, кандидат філологічних наук, доцент кафедри
українського мовознавства і прикладної лінгвістики*

*Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького
(Черкаси, Україна)*

e-mail: L.Lonska@ukr.net

ORCID: 0000-0003-0996-3586

Статтю присвячено аналізу однієї з одиниць експресивного синтаксису – асиндетону, або безсполучниковості. З'ясовано суть цього явища на лінгвістичному, зокрема синтаксичному, рівні; названо його ознаки. Представлено семантичну класифікацію цього поняття, зокрема схарактеризовано семантико-синтаксичні відношення в межах досліджуваного явища. Проаналізовано складні лексеми на позначення одного поняття, що є синонімами або антонімами, та слова з атрибутивною семантикою. Акцентовано на синонімічному повторі як стилістичній фігурі експресивного синтаксису. Виокремлено асиндетон за морфологічним критерієм: іменниковий, прикметниковий, прислівниковий, дієслівний – та описано функційно-стилістичний потенціал цієї одиниці.

Установлено, що асиндетон – це не лише одиниця літературознавча, а й стилістична фігура експресивного синтаксису, якій властиві певні ознаки, семантико-синтаксична організація та функційно-стильові особливості. Доведено, що асиндетон може бути реалізований у межах слова, речення та тексту, що підтверджує його синтаксичний характер.

***Ключові слова:** асиндетон, безсполучниковість, синонімічний повтор, стилістична фігура, експресивний синтаксис, синонімічний підсилювальний асиндетон.*

Актуальність. Через свою здатність до побудови нових структур із лексичного матеріалу синтаксис має великий стилістичний потенціал. У художній мові найяскравішою його ознакою є насиченість «художніми елементами мовного вираження експресивних значень» [9, с. 346]. Експресивне забарвлення мають різні стилістичні фігури, до яких належить асиндетон – «велика й характерна прикмета української народної мови» [8, с. 225], що найповніше виражена в думках, піснях, казках, проте це мовне явище функціонує й у художніх текстах: найяскравіше воно представлене у творах Тараса Шевченка, чиє мовлення найбільш наближене до фольклору. Асиндетон – це одна з провідних рис Шевченкового стилю, яка вирізняє його з-поміж інших майстрів слова. Якщо асиндетон як літературне явище був об'єктом наукових студій, то лінгвістичний аспект цього поняття висвітлено недостатньо. Тому виникає проблема дослідження семантики, структури та функційних особливостей асиндетону як синтаксичного явища, що й зумовлює актуальність цієї теми.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Окремі явища експресивного синтаксису на сьогодні досліджені неоднаково. Зокрема, одну з його одиниць – *хіазм* як синтаксичну структуру – проаналізувала Н. В. Гуїванюк [2], а також авторка цієї статті [4; 5], синтаксичні засоби експресивізації в українському політичному дискурсі стали об'єктом кандидатської дисертації Ю. В. Малої [6], проте асиндетон як одиниця експресивного синтаксису майже не досліджена (крім загальних зауваг в основоположних працях науковців минулих століть О. О. Потебні, О. Б. Курило, С. С. Смеречинського). На сьогодні немає досліджень, присвячених асиндетону як стилістичній фігурі, прийому, явищу. Його проаналізовано лише з літературознавчого погляду, та й то в лексикографічних джерелах.

Мета статті – дослідити асиндетон як синтаксичну одиницю, з'ясувати його ознаки та зробити структурно-семантичну і функційно-стилістичну класифікацію цього явища.

Матеріал і методи дослідження. Джерелом фактичного матеріалу слугував «Кобзар» Тараса Шевченка.

У процесі дослідження використано як основний контекстуально-інтерпретаційний метод, що вможливив виявлення слів, речень та частин тексту з асиндетоном, а також метод функційного аналізу – для визначення стилістичного потенціалу досліджуваного мовного явища в художньому поетичному тексті та з'ясування його функцій.

Результати дослідження та їх обговорення. У літературознавчих джерелах асиндетон називають стилістичною фігурою, стилістичним прийомом, фігурою поетичної мови, для якої характерна безсполучниковість, тобто суть цього поняття зведена до того, що асиндетон – це стилістична фігура, яка полягає в пропуску сполучників, що зв'язують окремі слова й частини фраз [3]. Словник іншомовних слів доповнює це визначення функційною ремаркою: «фігура поетичної мови, у якій пропущені сполучники для надання розповіді більшої виразності, стислості» [7]. З погляду термінології, це стилістична фігура, що має структуру складного безсполучникового речення. Акумулюючи ці визначення, пропонуємо таке: асиндетон, або безсполучниковість, – це одиниця експресивного синтаксису, суть якої полягає у відсутності сполучників у межах складних слів на позначення одного поняття, у безсполучниковості однорідних членів речення чи частин складного речення для передавання різних семантико-синтаксичних відношень із відповідною стилістичною метою.

Аналіз фактичного матеріалу вможливив виокремити такі конкретно-текстові різновиди асиндетону: 1) асиндетон у структурі складних слів та сполучень слів; 2) асиндетон у структурі речень; 3) асиндетон у структурі тексту.

У межах складних слів і сполучень слів досліджено такі типи:

1. Несинонімічні (антонімічні) поєднання слів на позначення одного поняття, кожне із яких має своє значення: *Батько, мати* (= батьки) – чужі люде, *Тяжко з ними жити* (с. 67). Ці одиниці перебувають у єднальних семантико-синтаксичних відношеннях (далі – ССВ) = пропущено сполучник *і* (*та*). Іменниковий асиндетон має узагальнене значення *батьки*; часто це значення реалізовано одним словом *батько-мати* й має відповідне графічне оформлення (написання через дефіс).

До цього різновиду зараховуємо прикметниковий асиндетон, структуру якого складають одиниці на позначення різних ознак: *Багатого губатого дівчина шанує* (с. 57) – ознака за соціальним статусом і зовнішністю. Ці поєднання перебувають у єднальних ССВ. У традиційному синтаксисі такі одиниці характеризують як неоднорідні означення.

2. Синонімічні сполучення слів, що належать до однієї тематичної групи на позначення одного поняття, але кожен із компонентів має своє значення: *Прокинулись дяшки-панки* (= поляки) (с. 61) – асиндетон виконує іронічну функцію, яку досягнуто через уживання суфікса пестливості. Ці одиниці перебувають між собою, як і в попередньому різновиді, у єднальних ССВ. Такі безсполучникові поєднання можуть бути реалізовані в межах різних частин мови: іменника, прикметника, числівника, прислівника, дієслова. Тому за морфологічною ознакою виокремлюємо такі типи асиндетону:

– іменниковий: *Напевне видумали свято Патриції-аристократи* (с. 327) = *пани*; *Єсть люде на світі – Сріблом-златом сяють* (с. 70) = *багатством, прикрасами*; *Возьміть срібло-злото Та будьте багаті* (с. 73) = *гроші*. Структури з асиндетоном можуть виконувати функцію підмета, додатка в реченні (як у попередніх прикладах) та локатива, який поєднує кілька слів: *Попід горою, яром, долом, Мов ті діди високочолі, Дуби з Гетьманщини стоять* (с. 78) – пропущено єднальні сполучники;

– прикметниковий та прикметниково-займенниковий: найуживанішим прикметниковим асиндетоном є синонімічні сполуки, у яких пропущені сполучники *і*, *та*, що дають підсилене поняття: *Трохи одпочила Стара мати недобита* (с. 334) – позначають не лише ознаку за віком, а й увиразнюють стан людини. У межах цих частин мови трапляються лексеми, утворенні злиттям розмовних і літературних слів: *Брешиш, – скажуть, – сякий-такий* (с. 74) = *поганий*; у прикметниковому асиндетоні другим

компонентом може бути прикметник зі значенням заперечення, що уточнює, підсилює зміст попереднього слова: *Чого ж смутна, невесела, Заплакані очі* (с. 75) (пропущено єднальні сполучники);

– прислівниковий (категорійно-становий): *Тяжко-важко умирати У чужому краю* (с. 57).

– дієслівний, що виражає єднальні ССВ зі значенням одночасності: *Ідуть шляхом чумаченьки Пугача співають* (с. 74); послідовності дій: *Заплакала, пішла шляхом, В Броварях спочила* (с. 75).

Дієслівний асиндетон досить поширений в народнопоетичній та Шевченковій мові, він має свою специфіку:

1) виникає внаслідок уживання кількох синонімів, один із яких є повторенням спільнокореневих слів, інший – лексемою, що виконує певну стилістичну функцію (вільне поширення в просторі): *Вітер віс-повіває, По полю гуляє* (с. 84);

2) його формують синонімічні одиниці, що різняться відтінком у значенні: *Іде Катря, шкандибає* (с. 76) – перший компонент – нейтральна лексема, другий – стилістично й семантично маркована; *І, звичайно, як москалі, Сміються, жартують* (с. 77) – дієслівний компонент має лише семантичний відтінок, хоч контекст наводить на думку про глузування, а отже, можна говорити про стилістичне контекстне забарвлення лексем; *Думки-гадоньки не мають, В'ються-гнуться та співають* (с. 352);

3) виникає в межах однорідних членів, що перебувають у синонімічних відношеннях, які не мають відтінку в значенні: *Любилася, кохалася, а серденько мліло* (с. 87) – з пропущеним єднальним сполучником;

4) безособові дієслова на -ло на позначення стану природи чи людини: *Виглядає Катерина...Минуло півроку, Занудило коло серця, Заколело в боку* (с. 67).

3. Сполучення слів, які перебувають в атрибутивних ССВ: *Де поділась доля-воля* (с. 59) = вільна доля; *...та не вміла на сім світі щастя-долі дати* (с. 60) (= щасливої долі), де пропущено єднальні сполучники *і, ні...ні*.

Близькими до синонімічного асиндетону є апозиції – асиндетони з описом другого члена, що містить якісну оцінку: *Сирота-собака має свою долю, Має добре слово в світі сирота* (с. 78).

4. Складні слова на позначення одного поняття, у яких компоненти належать до різних тематичних груп: *А ходім лиш, пани-брати, З поляками биться* (с. 60) = козаки. В асиндетоні різні за значенням слова зливаються в одне поняття з новим значенням. Уживання автором лексеми *пани* надає висловленню відтінку урочистості, виражає його шанобливе, поважне ставлення до козацтва.

5. Поєднання слів із порівняльною семантикою, у яких прикладковий компонент уточнює зміст поняття: *А ніч-мати дасть пораду, – Козак ляха знайде* (с. 60) = ніч як *мати*, добра порадиця: пропущено порівняльний сполучник *як*.

6. Слова, що перебувають у гіперо-гіпонімічних відношеннях із пояснювальними ССВ: *Проклятий час-годинонька* (с. 69) = можна відновити пояснювальний сполучник *тобто, а саме*.

Асиндетон найбільш поширений у реченнях, завдяки чому вони мають значне стилістичне забарвлення: крім образності й лаконічності, вислів набуває виразності, а також «викликає підвищену діяльність мислення, що само з'єднує логічними мостами окремі речення й думки» [8, с. 82].

Асиндетон може функціонувати в неповних реченнях із пропущеним підметом: *Куди ж воно ділось? Відкіля [воно] взялось?* (с. 100). Це надзвичайно поширений різновид асиндетону, у якому різні форми вираження присудка (часові й способові вияви). Окремий різновид реченнєвого асиндетону становлять наслідкові конструкції, що позначають дії, різні в часі: *Заспіваю – розвернулась Висока могила* (с. 103) – пропуск сполучника *так що*. Дієслово-присудок набуває вторинного часового значення (майбутній у ролі минулого:

заспівав – розвернулася або навпаки: минулий у значенні майбутнього: заспіваю – розвернеться).

Досить поширеним є асиндетон на рівні тексту, що його формують безсполучникові речення з єднальними та зіставними ССВ: *На паниціні тиєницю жсала, Втомилася* (відношення одночасності); *не спочивать Пішла* (відношення послідовності дій) *в сноти, пошкандибала* (семантичні синоніми) *Івана сина годувать* (зіставні ССВ: *не спочивать, а годувать*). *Воно сповитєє кричало У холодочку під снопом. Розповила, нагодувала, Попестила* (с. 339) – зіставні ССВ між окремими реченнями, об'єднані однією темою; в останньому реченні – єднальні ССВ. На рівні тексту асиндетон може реалізуватися через повтор у заперечних конструкціях з умовним значенням: *Не титали б люде, що в мене болить, Не титали б, за що проклиная долю, Чого нуджу світом?* (с. 96). Реалізуючись у тексті, асиндетон пришвидшує його читання, у такому разі відбуваються зміни в інтонаційному оформленні та ритміці.

Висновки і перспективи. Асиндетон як мовне явище широко представлений у поетичному мовленні Т. Шевченка, зокрема, він реалізований на синтаксичному рівні в межах складних слів, що становлять єдине поняття з новим значенням, а також властивий неоднорідним означенням та однорідним членам речення, тобто поширений у реченнях із пропуском сполучників, які замінені паузами, інтонацією, на письмі марковані розділовими знаками. Безсполучниковість може виражати різні семантико-синтаксичні відношення, найпоширенішими з яких є єднальні, зіставні та атрибутивні. Завдяки пропуску сполучників у художньому тексті, на думку С. С. Смеречинського, «створюються великий стилістичний ефект та виразність» [8, с. 237]. Як одиниця експресивного синтаксису, асиндетон, на відміну від синдетону, створює зовсім нові зі стилістичного (а часто й семантичного) боку конструкції, виражає підсилення, уточнення, що дає підстави вважати його високохудожнім стилістичним явищем. У поетичному мовленні Т. Шевченка є й інші асиндетичні сполуки, зокрема на рівні речення (причинові, умовні, з'ясувальні), аналіз яких може становити перспективу подальших наукових пошуків.

Список використаної літератури

1. Булаховський Л. А. Походження та розвиток мови. Київ, 1925. 99 с.
2. Гуйванюк Н. В. Слово – речення – текст. Чернівці : Чернівецький національний університет, 2009. С. 429–440.
3. Літературознавчий словник-довідник / за ред. Р. Т. Гром'яка, Ю. І. Коваліва, В. І. Теремка. Київ : ВЦ «Академія», 2007. С. 65–66.
4. Лонська Л. І. Структурно-семантичні різновиди хіазму (на матеріалі українських паремій). *Мовознавчий вісник : зб. наук. праць*. Вип. 20. Черкаси, 2015. С. 99–104.
5. Лонська Л. І. Хіазм як одиниця експресивного синтаксису (на матеріалі роману Ліни Костенко «Записки українського самашедшого». *Актуальні проблеми синтаксису: сучасний стан і перспективи дослідження*: Міжнародні наукові читання, присвячені пам'яті доктора філологічних наук, професора Н. В. Гуйванюк. Чернівці, 2014. С. 304–305.
6. Мала Ю. В. Синтаксичні засоби експресивізації в українському політичному дискурсі : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького. Черкаси, 2016. 20 с.
7. Словник іншомовних слів / за ред. О. С. Мельничука. Київ : Українська радянська енциклопедія, 1985. 966 с.
8. Смеречинський С. Нариси з української синтакси (у зв'язку з фразеологією та стилістикою). Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2021. 283 с. Репринт із видання 1932 р.
9. Чередниченко І. Г. Нариси з загальної стилістики сучасної української мови. Київ : Радянська школа, 1962. 495 с.

Список використаних джерел

1. Шевченко Т. Г. Кобзар. Харків : Клуб сімейного дозвілля, 2009. 718 с.

References

1. Bulakhovsky, L. A. (1925). Poxodzhennya ta rozvytok movy [Origin and development of language]. Kyiv, 99 (in Ukr.).
2. Guyvanyuk, N. V. (2009). Slovo – rechennia – tekst [Word – sentence – text]. Chernivtsi : Chernivetskyi natsionalnyi universytet, 429–440 (in Ukr.).

3. Gromyak, R. T., Kovalev, Y. I., Teremko, V. I. (Eds.) (2007). *Literaturoznavchyi slovnyk-dovidnyk* [Literary dictionary-reference book]. Kyiv : VTs «Akademii», 65–66 (in Ukr.).
4. Lonska, L. I. (2015). Struktarno-semantychni riznovydy khiazmu (na materialy ukrainskykh paremii) [Structural and semantic varieties of chiasm (on the material of Ukrainian proverbs)]. In : *Movoznavchyi visnyk : zb. nauk. prats* [Linguistic Bulletin : coll. science. wash]. Cherkasy, 20, 99–104 (in Ukr.).
5. Lonska, L. I. (2014). Khiazm yak odynytsia ekspresyvnoho syntaksysu (na materialy romanu Liny Kostenko «Zapysky ukrainskoho samashedshoho» [Chiasm as a unit of expressive syntax (based on the novel by Lina Kostenko «Notes of the Ukrainian samashedshoho»)]. In : *Aktualni problemy syntaksysu: suchasnyi stan i perspektyvy doslidzhennia*: Mizhnarodni naukovy chytannia, prysviacheni pamiaty doktora filolohichnykh nauk, profesora N. V. Huivaniuk [Current issues of syntax: current status and prospects of research: International scientific readings on the memory of Doctor of Philology, Professor N. V. Guyvanyuk]. Chernivtsi, 304–305 (in Ukr.).
6. Mala, Yu. V. (2016). Syntaksychni zasoby ekspresyvizatsii v ukrainskomu politychnomu dyskursi [Syntactic means of expressionization in the Ukrainian political discourse]. Extended abstract of PhD dissertation (Ukrainian language). Cherkasy, 20 (in Ukr.).
7. Melnichuk, O. S. (Ed.) (1985). *Slovnyk inshomovnykh sliv* [Dictionary of foreign words]. Kyiv : Ukrainska radianska entsyklopediia, 966 (in Ukr.).
8. Smerechynsky, S. (2021) (Reprint iz vydannia 1932 r.). *Narysy z ukrainskoi syntaksy (u zviazku z frazeolohiieiu ta stylistykoiu)* [Essays on Ukrainian syntax (in connection with phraseology and stylistics)]. Kyiv : Vydavnychiy dim Dmytra Buraho, 283 (in Ukr.).
9. Cherednichenko, I. G. (1962). *Narysy z zahalnoi stylistyky suchasnoi ukrainskoi movy* [Essays on the general style of the modern Ukrainian language]. Kyiv : Radianska shkola, 495 (in Ukr.).

L. I. LONSKA. ASYNDETON AS A UNIT OF EXPRESSIVE SYNTAX (ON THE MATERIAL OF “KOBZAR” BY TARAS SHEVCHENKO)

Summary. Introduction. *The article is devoted to the analysis of one of the units of expressive syntax – asyndeton, or incoherence, which until now was the object of study only in literary studies. The linguistic aspect of this concept is insufficiently covered. Therefore, there is a problem of studying the semantics, structure and functional features of asyndeton as a syntactic phenomenon, which determines the relevance of this topic.*

The purpose of the article is to investigate asyndeton as a syntactic unit, to find out its features and to make a structural-semantic and functional-stylistic classification of this phenomenon.

Research methods. *In the process of research the contextual-interpretive method was used as the main method, which made it possible to identify words, sentences and parts of the text with asyndeton, and also the method of functional analysis was used to determine the stylistic potential of the studied linguistic phenomenon in artistic poetic text.*

Results. *The analysis of the factual material made it possible to distinguish the following specific textual varieties of asyndeton: 1) asyndeton at the level of complex words and word combinations; 2) asyndeton in the sentence structure; 3) asyndeton in the structure of the text.*

Asyndeton in the structure of complex words and word combinations is represented by six types: 1) non-synonymous combinations of words to denote one concept, each of which has its own meaning; 2) synonymous combinations of words belonging to one thematic group to denote one concept, but each of the components has its own meaning; 3) combinations of words that are in attributive semantic-syntactic relations; 4) complex words to denote one concept, in which the components belong to different thematic groups; 5) combinations of words with comparative semantics, in which the adverbial component clarifies the meaning of the concept; 6) words that are in hypero-hyponymic relations with explanatory semantic-syntactic relations.

Noun, adjective, adverbial and verb asyndeton are distinguished by part-of-speech affiliation.

At the sentence level, asyndeton is represented by unconnected structures with connecting, comparative, temporal and consequential CERs, other semantic relations are possible, but they are not analyzed in the article.

The scientific novelty of the work lies in the analysis of asyndeton as a linguistic phenomenon that determines the identity of the Ukrainian language, its huge stylistic potential and expressive color.

Conclusions. *As a unit of expressive syntax, asyndeton creates completely new stylistically constructions, expresses reinforcements, refinements, which gives grounds to consider it a highly artistic stylistic phenomenon.*

Key words: *asyndeton, incoherence, synonymous repetition, stylistic figure, expressive syntax, synonymous amplifying asyndeton.*

Надійшла до редакції 12.02.21

Прийнято до друку 02.04.21